Prof. Marcel Lapteș
Dr. Dorin Petresc,
Ec. Nicu Jianu

CAMPANIA DE CERCETARE ETNOFOLCLORICĂ ÎN SATELE PĂDURENEȘTI ALE COMUNEI PEȘTIȘU MIC

În toamna anului 2017 (lunile septembrie-octombrie), s-a desfășurat o inedită campanie de cercetare etnofolclorică și istorică în satele pădurenești ale comunei Peștișu Mic (jud. Hunedoara), respectiv la **CIULPĂZ, CUTIN, DUMBRAVA**. Echipa de cercetare a fost constituită din: **prof. Marcel LAPTEȘ** - etnolog, **prof. dr. Dorin PETRESC** – istoric, **ec. Nicu JIANU** – publicist, **Lujerdean Mihaela** – director Cămine culturale la Primăria Comunei Peștișul Mic, județul Hunedoara. La buna desfășurare a activității, au contribuit următoarele instituții coorganizatoare: **Centrul de Cultură și Artă al Județului Hunedoara** și **Primăria Comunei Peștișu Mic**.

Motivația acestui demers a rezultat din faptul că, până în prezent, zona celor trei sate – Ciulpăz, Cutin, Dumbrava - nu a mai fost investigată din perspectivă

Gospodărie pădurenească

istorică și etnoantropologică. În consecință, am considerat imperios necesară inițierea unei campanii de cercetare *in situ*, asupra așezărilor pădurenești, în cadrul căreia, să poată fi prelevate informații cât mai exhaustive, atât de la sursele de informare orală, cât și prin observarea directă a localităților.

Metodologia aplicată a conjugat o serie de instrumente investigative, precum: cercetarea la fața locului; investigarea cu ajutorul „Chestionarului etno-sociologic"; intervievarea surselor de informare etnografică; cercetarea istorică, în arhive și biblioteci; documentarea bibliografică de cabinet; cumularea, catalogarea, arhivarea, valorificarea științifică a datelor și informațiilor.

Echipa de cercetare a întrebuințat o serie de resurse tehnico-logistice, amintind aici: calculatorul și medii amovibile de stocare a datelor; camera foto digitală; camera de filmare video; reportofonul; scannerul; conectivitatea la mediul on line.

A. <u>Prezentarea localităților cercetate</u>:

a). *Cadrul natural-geografic.* Satele Ciulpăz, Cutin și Dumbrava (numele vechi „Găunoasa") sunt situate în teritoriul administrativ al comunei Peștișu Mic, județul Hunedoara, fiind amplasate grupat, pe rama nord-estică a Munților Poiana Ruscă, în vecinătatea municipiului Hunedoara. Vetrele acestor localități sunt așezate pe terasele superioare ale dealurilor, la o altitudine medie de 510 m deasupra mării. Habitatul este constituit din pajiști cu fânațe și livezi, terenuri cu potențial agricol modest și păduri de foioase, în care predomină speciile de gorunet și fag, în asociere cu carpenul și ulmul. În vechime, pe plan local, lemnul de stejar a fost larg întrebuințat la construirea locuințelor, monumentelor bisericești și adăposturilor pentru animale. Fauna este reprezentată prin specii din clasa mamiferelor, amintind aici: căpriorul, mistrețul, vulpea, iepurele, lupul, cerbul ș.a. Păsările observate în acest areal sunt specifice întregului Ținut al Pădurenilor, cum ar fi: ciocănitoarea, gaița, fazanul, păsările de pradă. Dintre reptile, sunt întâlnite șopârle, șerpi, salamandre, de remarcat fiind prezența viperei comune și viperei cu corn. Rețeaua orografică este deficitară, alimentarea cu apă realizându-se din puțuri de adâncime și izvoare de coastă.

Structura geologică a terenului constă din calcar dolomitic. Perimetrul cercetat se situează pe așa-zisa „Falie Cutin – Runcu", ce delimitează spre nord-vest, masivul „Dolomitelor de Hunedoara" și „Calcarele și Dolomitele de Groși", falie direcțională cu rol important în tectonica masivului. Prezența calcarelor a favorizat apariția unor obiective carstice, precum peșterile „Cu Apă" de la Găunoasa (Dumbrava) și cea de „Sub Lazul Sâmburului" sau „La Bulgărelu", lângă Ciulpăz, locuite de omul preistoric. Resursa litologică de calcar a fost folosită la zidurile majorității edificiilor și la obținerea varului, prin arderea pietrei în cuptoare special amenajate, în hotarul satului Dumbrava. Distanțele între cele trei așezări rurale sunt relativ mici (aprox. 1-3 km), aspect care le prezintă, mai degrabă ca pe niște crânguri ale aceleiași localități. Legătură cu centrul comunei Peștișu Mic și Municipiul Hunedoara se realizează pe două căi de comunicație, nemodernizate pe ultimele porțiuni, una prin - Nandru, Valea Nandrului, Peștișu Mic, Hunedoara (km), iar cealaltă - prin Zlești, Boș, Groș, Hunedoara (km).

b). *Schița istorică a zonei.* Arealul satelor Dumbra-

Satul Dumbrava, com. Peștișu mic: Convorbiri etnografice

va, Cutin și Ciulpăz a fost locuit încă din cele mai vechi timpuri. Sunt semnalate urme ale omului preistoric, atât la suprafață, cât și în peșterile din apropiere. Piese paleolitice au apărut în „zăcământul" de la Ciulpăz. Materialele arheologice (ceramică, nuclee de silex) descoperite în Peștera „La Bulgărelu", amplasată în partea de sud-sud-est a satului Ciulpăz, evidențiază locuiri rupestre succesive ale oamenilor aparținând culturilor Coțofeni, Wietenberg, Hallstatt, perioadei dacice și Evului Mediu [un fragment de pinten]. În „Peștera cu Apă" de la Dumbrava-Găunoasa (cavitate aflată în amonte de satul Nandru), din care izvorăște un afluent al Râului Petac, s-au descoperit vestigii ale omului preistoric, respectiv din Neoliticul timpuriu – cultura Starčevo-Criș, ale celor aparținând culturilor Coțofeni, Wietenberg, Hallstatt timpuriu, Basarabi, precum și civilizației dacice clasice. Dovezile arheologice arată că această peșteră pare să fi fost una dintre cele mai bine locuite din zona Munților Poiana Ruscă. De asemenea, în hotarul localității Ciulpăz, este documentat nucleul unei așezări preistorice, pus în evidență prin prezența fragmentelor ceramice. Totodată, în așezarea dacică de la Dumbrava, a funcționat un atelier de bronzier, aspect care atestă atât extracția cuprului, cât și metalurgia bronzului. Menționăm că, în apropierea „Peșterii cu Apă" de la Dumbrava, a fost exploatat minereul de fier, în Epoca romană (sec. II-III d. Hr.).

Izvoarele documentare din Evul Mediu sunt sărace în date cu privire la cele trei localități. Cu toate acestea, actualul sat Dumbrava, numit în vechime „Găunoasa", este atestat în anul 1499, cu numele „Possesio Odwas", care s-ar părea că nu este altceva decât traducerea în maghiara veche a toponimului „găunos".

Edificarea unor bisericuțe din lemn, la Ciulpăz, Cutin și Dumbrava („Găunoasa"), în secolele XVII-XVIII, confirmă existența unor comunități înjghebate deja, în acea vreme. Cel mai vechi dintre aceste lăcașe de cult pare să fie bisericuța de lemn din satul **Cutin**, având hramul „Sfântul Nicolae", datată în veacul al XVII-lea, în timpul principilor ardeleni. În cea de-a doua parte a secolului următor, datorită stării avansate de degradare a zugrăveii interioare și iconostasului, s-a impus o amplă renovare, însoțită de confecționarea unei noi tâmple, pictată de preotul Ioan din Deva. Cu aceeași ocazie, biserica a fost înzestrată cu un clopot, turnat în anul 1784. Alte două biserici de lemn au existat, odinioară, la Dumbrava și Ciulpăz. În urmă cu peste un veac și jumătate, la reședința parohială din **Găunoasa** (Dumbrava), credincioșii au luat decizia demolării bătrânei biserici de lemn din satul lor, ctitorită în timpul împărătesei Maria Therezia (după anul 1750), pe locul numit „Dealul Bisericii", pentru a construi alta nouă din zid, între anii 1864-1867, sub păstorirea preotului Petru Tomoviciu. Vechiul așezământ din **Ciulpăz**, ctitorit și acesta, cândva la începutul secolului al XVIII-lea („Conscripția Petru Pavel Aron din 1750" o consemnează), a fost dezafectat liturgic și părăsit, odată cu edificarea unei noi biserici de zid, în anul 1977, astfel încât, în decursul a patru decenii, monumentul bisericesc s-a prăbușit, aflându-se într-o avansată stare de ruină.

Odată cu integrarea Transilvaniei în Imperiul Habsburgic, actele oficiale încep să înregistreze cele trei sate. Unele catagrafii întocmite în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, precum „Conscripția lui Inocențiu Micu Klein din 1733" și „Conscripția Episcopului Petru Pavel Aaron din 1750", le menționează existența („Csulpez", „Kukin", „Geunosza"). „Conscripția fiscală a Transilvaniei din anul 1750" nu pomenește distinct cele trei așezări, însă, le integrează, în calitate de crânguri sau cătune, ale unei singure localități, denumită „**Erdöhát**". Astfel, la 1750, oficialul fiscului recenza, aici, un total de 35 case, cu 40 familii contribuabile, din care: 16 iobagi, 21 jeleri și 3 nou veniți fără domiciliu stabil. Din cei fără case proprii, unul locuia într-o moară și unul pe malul râului, probabil al Zlaștiului, unde existau activități miniere. Localnicii își câștigau existența din exploatarea agricolă a 11,5 sesii (loturi de pământ). La nivelul celor trei obști, trăia și un rotar. La acea dată, un localnic părăsise zona și trăia în Leșnic, unde lucra pământul în „prediul" (teren pustiu) stăpânului de pământ de acolo.

Primul proiect cartografic modern al Imperiului Habsburgic, „Harta Josefină de la 1769-1773", a con-

Pădurence din satul Cutin

semnat cele trei sate, repezentându-le în planul topografic: bisericile, casele, ulițele, grădinile și împrejurimile. Totodată, această planșă topografică pune în evidență funcționarea unei exploatări de cupru, situată la nord-vest de satul Cutin, menționată cu numele „***Baia***", sit preindustrial care avea dezvoltată în jurul său o colonie de dimensiuni reduse.

În primăvara anului 1785, după stingerea Răscoalei lui Horea, autoritățile imperiale au întocmit o „Conscripție urbarială", în cadrul căreia, au fost vizate și cele trei sate. Chestionarul, cuprinzând răspunsul la nouă întrebări, surprinde o serie de date privind realitățile economico-sociale din Cutin, Ciulpăz și Găunoasa (Dumbrava), la finele secolului al XVIII-lea. Populația era formată din iobagi ereditari și jeleri, care, în schimbul folosirii lotului de pământ („moșiei"), prestau obligațiile feudale (corvezi în zile de muncă, daturi și dijmuiala din cereale, animale, diferite produse și bani) față de proprietarii funciari din Peștiș, Hunedoara, Deva, Mintia și Strei, respectiv celor din familiile nobiliare Mákray, Vereș, Pogany, Zeyk. Ocupațiile de bază constau în cultivarea pământului, destul de sărac în privința fertilității, și creșterea animalelor. Alte posibilități pentru a câștiga un ban cinstit ar fi fost în „fabricile" de la Hunedoara și la minele din Muncel, însă, acolo, nu încăpeau de concurența formată din „iobagii împăratului" și de monopolul „domnilor". În rarele cazuri când le prisosea producția agricolă, își vindeau produsele la apropiatul târg al Hunedoarei. Aveau probleme cu apa necesară adăpatului „marhălor" (vitelor), dar și cu procurarea lemnului de construcție, deși, de la natură, se aflau înconjurați de păduri, care nu erau ale lor. Sarcinile de servitute fuseseră fixate la un nivel exagerat, deoarece, așa cum se vede în „Urbariu", le ocupa o parte considerabilă din timp și le răpea o fracțiune consistentă din profitul muncii lor. Pentru măcinatul grâului și porumbului, la morile din împrejurimi, erau datori cu uium, iar pentru topitul cânepii la tău, dădeau dijmă. Nici femeile nu au scăpat scutite de robotă, dar munca lor la „Curtea boierilor" nu se contabiliza deloc în contul îndeplinirii sarcinilor iobăgești sau jerești, fiind considerată gratuită. „Conscripția urbarială de la 1785" înfățișează viața aspră a acestor pădureni, într-o vreme când, la curțile cele împărătești ale Occidentului, se ridicase problema abolirii șerbiei.

După Revoluția de la 1848-1848, formularele „Recensământului din 1850" consemnau, tot împreună, satele Dumbrava, Ciulpăz și Cutin, sub denumirea generică „Erdöhát", cu un număr total de 403 locuitori, cu toții de religie ortodoxă, pentru ca, în 1910, populația acestor sate să atingă un apogeu de 487 locuitori, din care 3 izraeliți (evrei) și un romano-catolic. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, la recensământul din 1941, s-a constatat următoarea situație demografică: Ciulpăz – 101 oameni, Cutin – 89 oameni, Găunoasa – 146 oameni.

Din păcate, spre finalul secolului XX, potențialul demografic al celor trei localități suferă un declin pronunțat, în 1992, recenzându-se doar: 54 locuitori la Dumbrava (Găunoasa), 43 la Cutin și 60 la Ciulpăz.

De asemenea, potrivit unei situații statistice întocmită de Primăria Peștișu Mic, în anul 2017, sub raport demografic, cele trei sate se prezintă astfel: Ciulpăz = 49 locuitori, Dumbrava = 29 locuitori, Cutin = 27 locuitori. Se poate constata proliferarea fenomenului de depopulare a celor trei localități menționate, acestea aflându-se pe ultimele locuri în clasamentul demografic al comunei.

Din punct de vedere al vieții bisericești, „Șematismele arhidiecezane" de la Sibiu relevă faptul că, în secolul al XIX-lea, cele trei obști formau Parohia ortodoxă română Găunoasa (Dumbrava), cu filiile Ciulpăz și Cutin (*Kökény*). Din seria preoților parohi, evidențele mitropolitane îi notifică aici pe: Petru Tomoviciu (din anul 1881), Ioan Șinca (din 1888), Nicolau Vasu (din 1908), George Maior (din 1914), Ioan Crangă (din 1930). După cel de-al Doilea Război Mondial, memoria colectivă îl reține, în mod deosebit, pe preotul Petru Caisân, venit din Săcărâmb. Administrativ canonic, parohia a ținut atât de Tractul protoprezbiterial al Devei, cât și de cel al Hunedoarei, începând cu anul 1902. Alte mărturii culturale privind viața bisericească a pădurenilor din parohia Găunoasa (Dumbrava), cu cele două filii Ciulpăz și Cutin, ne sunt oferite de cartea veche, utilizată în serviciul liturgic. Astfel, în decursul timpului, comunitatea destul de săracă și-a unit eforturile pentru a cumpăra cărțile bisericești de trebuință. Din micul inventar bibliofil cunoscut, pot fi menționate exemplare achiziționate din tipografiile blăjene și sibiene: „Evanghelie" (Blaj, 1776), „Penticostarion" (Sibiu, 1841), „Chiriacodromion" (Sibiu, 1855) – varianta transilvană a „Cazaniei" lui Varlaam, „Liturghier" (Sibiu, 1856), „Cartea Evangheliilor" (Sibiu, 1859).

Podoabe pădurenești, chei pe chici

Organizarea învățământului, pentru copiii din arealul celor trei sate, s-a înjghebat abia în ultima partea a secolului al XIX-lea. Potrivit arhivelor bisericești, în anul 1884, la centrul parohial din Găunoasa (Dumbrava), a luat ființă o școală poporală confesională română, unde dăscălea preotul Petru Tomovici, fiul preotului Solomon Tomovici din Cutin. Ulterior, între anii 1889-1906, activitatea didactică la Găunoasa a fost preluată de preotul Ioan Șinca, care venise de la Josani. În timpul Primului Război Mondial, autoritățile austro-ungare au înființat și la Găunoasa o Școală comunală de stat, cu predare în limba maghiară, care a funcționat, doar între anii 1915-1918. După Marea Unire de la 1918, abia în anul 1926, învățătorul Petru Postelnic reușea să deschidă o școală elementară, la Găunoasa, activitatea sa fiind continuată, din 1928, de către Traian Pop.

După deschiderea Uzinelor de Fier de la Hunedoara și, mai cu seamă, odată cu extinderea Combinatului Siderurgic, o mare parte dintre localnicii celor trei sate și-au găsit locuri de muncă la aceste mari obiective industriale. Pe măsura construirii „Orașului Muncitoresc" din Hunedoara, tot mai mulți săteni din Cutin, Găunoasa și Ciulpăz, și-au părăsit vetrele strămoșești, pentru a se stabili în mediul urban. Acest fapt s-a repercutat negativ asupra vieții economico-sociale de aici, datorită reducerii numărului populației.

c). ***Cadrul etnografic***. Elementele de cultură populară tradițională materială și imaterială specifice satelor Ciulpăz, Dumbrava și Cutin prezintă similitudini majore cu cele ale locuitorilor din restul satelor pădurenești. Atât portul, cât și zestrea etnofolclorică, încadrează aceste așezări umane în zona etnografică „Ținutul Pădurenilor", chiar la granița răsăriteană a arealului. Însă, pot fi constatate și aspecte etnologice care îi individualizează pe locuitorii de aici, ceea ce relevă un facies cultural complementar, bine exprimat de conceptul „unitate în diversitate". Ca și în alte părți, în ultima perioadă, pe aceste locuri, cultura populară tradițională s-a estompat, evoluând către declin. Factorii perturbatori sunt multipli: efectele industrializării, migrația populației către zonele urbane, transformarea modului de viață rural sub influența modernizării, sporul negativ al populației, emigrarea forței de muncă în străinătate, depopularea satelor ș.a.

B. <u>Desfășurarea, rezultatele</u> și valorificarea **<u>cercetării</u>**:

În prealabil, directorul responsabil al căminelor culturale din comuna Peștișu Mic, dna. Lujerdean Mihaela, a primit chestionarul de cercetare, întocmit de prof. Marcel Lapteș, și a identificat posibilele surse de informare etnografică. Concomitent, o parte a echipei de cercetare, respectiv dr. Dorin Petresc și publicistul Nicu Jianu, a colectat informații istorice conexe zonei de interes, prin studiul arhivistic și bibliografiei de specialitate.

Pe parcursul mai multor deplasări în teren, echipa de cercetare a ajuns în satele Cutin, Dumbrava și Ciulpăz (com. Peștișu Mic, jud. Hunedoara). Valoroase date etnografice și istorice au fost culese, la fața locului, de la sursele de informare etnografică identificate. Aspectele țintite *in situ* au fost următoarele: etnohabitatul, legendarul întemeierii satelor, patronimele vechilor familii din zonă, toponimia locală, ocupații și meșteșuguri, obiceiuri și tradiții ale ciclurilor vieții (botezul, cununia, înmormântarea), credințe și superstiții, calendarul agrar, Nedeea și Jocul, portul popular, folclorul local, monumente cu valoare de patrimoniu (biserici și troițe), arhitectura laică țărănească, evaluarea stării etnoantropologice actuale a celor trei sate ș.a.

În aceste peripluri, am beneficiat de optima colaborare cu echipa Televiziunii InfoHD, care a imortalizat, prin interviuri, declarațiile martorilor etnografici. De asemenea, sursele locale au fost înregistrate și în variantă audio, ele fiind transpuse și salvate în format digital. Informația vizuală a fost preluată prin fotograme, cu ajutorul camerei foto digitale. O serie de date relevante au fost consemnate prin completarea „Chestionarelor".

Totodată, la Dumbrava, s-a identificat și localizat „Peștera Găunoasa", obiectiv carstic relativ necunoscut circuitului turistic și cu accesul nemarcat. În urma studiului de cabinet, s-a contatat că această peșteră este depozitara unor importante locuiri preistorice și antice.

La Ciulpăz, s-a cercetat starea străvechii biserici de lemn, abandonată și aflată în stare de ruină, efectuându-se măsurători planimetrice pentru stabilirea structurii arhitectonice a acestui lăcaș. Au fost localizate, studiate, fotografiate și inventariate crucile și troițele din lemn.

Datele rezultate în urma cercetării sunt clasate și arhivate, putând fi valorificate în viitoarele studii etnofolclorice și monografice ale zonei. În plus, întreaga sumă de informații va reprezenta un martor al stării culturii populare tradiționale din cele trei sate, în deceniul al doilea din secolul XXI.

(Fotografii: Nicu Jianu)

Arhitectură tradițională din satul Cutin